

Delovanje slovenskih, italijanskih in avstrijsko-nemških društev v Trstu v 19. stoletju

Luisa Antoni
Samostojna raziskovalka
Independent researcher

Moj tokratni prispevek za Slovenske glasbene dneve se osredotoča na mesto Trst, ki je od nekdaj srčika mojega raziskovanja. Kot sem že večkrat poudarila, je imelo poseben kulturni in ekonomski status v avstro-ogrskem cesarstvu: bilo je edino evropsko mesto, v katerem so se v 19. stoletju in v prvih desetletjih 20. stoletja plodno stikale – družbeno, kulturno, glasbeno, politično – tri velike evropske jezikovne družine: romanska z italijanščino oz. tržaščino (tj. krajevno dialektalno različico beneškega narečja,¹ ki je bil prevladujoči jezik prebivalstva), germanska z nemščino (jezik, ki so ga prebivalci uporabljali predvsem za stike z državnimi institucijami, je pa bil tudi jezik krajevne avtohtone nemške skupnosti²) in slovanska s slovenščino, hrvaščino in srbščino. Slovenščina je bila jezik avtohtone mestne skup-

1 Z dialektologijo tega prostora se je v svojih raziskavah podrobneje ukvarjala Suzana Todorović. Prim. Suzana Todorović, *Narečna raznolikost v okolici Kopra. Dekani, Hrvatini, Škofije* (Koper: Libris, 2017), 16–8; Suzana Todorović, »Istrobeneščina med pripadniki italijanske narodne manjšine v slovenski Istri«, *Razprave in gradivo – Institut za narodnostna vprašanja*, št. 87 (2021): 211–31.

2 S tržaško nemško skupnostjo se ukvarjajo različni članki in knjige, npr. Maximiliane Rieder, »Cosmopoliti sull'Adriatico. Mercanti ed industriali tedeschi a Venezia e Trieste«, *Qualestoria*, no. 1 (2010): 99–133; Silvana de Lugnani, *La cultura tedesca* (Trst: Edizioni Italo Svevo, 1986); Reinhard Riemann, »Die Deutschen in Triest 1880–1920: das Verhältnis der deutschen Bevölkerung in der Adriastadt zu Italienern und Slowenen vom Beginn der nationalpolitischen Auseinandersetzungen bis zur Eingliederung der Stadt in das Königreich Italien« (Diss., Karl-Franzens-Universität Graz, 2017).

nosti, vseh okoliških četrti in predmestja, hrvaščina³ in srbščina⁴ pa predvsem – čeprav ne izključno – jezika priseljenih delavcev. Konec in začetek 20. stoletja se je slovenščina utrdila tudi kot jezik politikov in intelektualcev, prek katerega so si slovanske komponente mesta izborile politične pravice na deželni in državni ravni.

Mestno vrvenje je torej obsegalo avtohtone prebivalce, priseljence iz bližjega in daljnega zaledja ter celo vrsto državnih, administrativnih, verskih predstavništev, ta so v mestu aktivna še danes.

Najprej bomo pogledali razvoj mesta, ki je postalo glavno cesarsko pristanišče in četrto največje mesto v avstro-ogrskem cesarstvu vse do leta 1918, torej vse dokler ni država razpadla. Prvi veliki dosežek je pridobitev statusa proste luke, ki ga je Trstu leta 1719 dodelila cesarska oblast. Demografska rast mesta je bila v 19. stoletju skokovita: leta 1853 je bilo v Trstu 95.000 prebivalcev, leta 1910 pa 230.000.⁵ Mesto, ki je »istočasno postalo edino mediteransko pristanišče nemške konfederacije«, ⁶ je pridobilo številne prednostne točke, ki so v glavnem vezane na intermodalne povezovalne koridorje (taka sta npr. odprtje Sueškega prekopa in železniška povezava z Dunajem) in na bolj svobodne možnosti osebnega izražanja (npr. svoboda bogoslužja). Vsi ti cesarski privilegiji, ki so spodbudili prihod Čehov, Slovakov, Madžarov, Judov, Grkov in Armencev, so obenem privabili trgovce, obrtnike in male poslovneže.

Taka je bila politika Marije Terezije, ki je privabila v Trst predstavnike različnih nacionalnosti: Emporij [tako so imenovali Trst, op. a.] je potreboval kapital in cesarica je ustvarila v Trstu otok verske tolerance. Utrujeni od romanja, Grki, Židje, protestanti, so bili srečni, ko so dobili mesto, kjer so se lahko ustalili, ne da bi se morali zaradi tega odreči svoji nacionalni pripadnosti. Tu so lahko obhajali svoje obrede, ustanavljali šole, kjer so poučevali v svojem jeziku in se celo organizirali v avtonomne skupnosti.⁷

3 Milan Pahor, *Slavjanska sloga. Slovenci in Hrvati v Trstu. Od avstroogrske monarhije do italijanske republike 1848–1954* (Trst: Založništvo tržaškega tiska, 2004); J. C. Damir Murkovic, ur., *I Croati a Trieste* (Trst: Comunità croata di Trieste, 2007).

4 Giorgio Milossevich in Marisa Bianco Fiorin, *I Serbi a Trieste: storia, religione, arte* (Udine: Istituto per l'enciclopedia del Friuli-Venezia Giulia, 1978).

5 Jože Pirjevec, »Trst je naš!«, *boj Slovencev za morje (1848–1954)* (Ljubljana: Nova revija, 2007), 16.

6 Rieder, »Cosmopoliti sull'Adriatico«, 100.

7 Giorgio Negrelli, ur., *La Favilla (1836–1846)* (Verona: Del Bianco Editore, 1985), 15.

Demografska rast mesta je spodbujala različne oblike druženja, ki so bila, po eni strani, način, kako se je prebivalstvo zabavalo, po drugi strani (predvsem pri slovensko in italijansko govorečih prebivalcih) sredstvo utrjevanja narodne pripadnosti. Društva so postala žarišča bodisi kulturnih bodisi zabavnih ponudb, ki so privabljala v mestna gledališča in na prostem navdušene obiskovalce. V nadaljevanju bomo sledili jezikovni razmejitvi različnih društev, ki so delovala v mestu, čeprav se je včasih dogajalo, da so se ponudbe prepletale, saj so se prebivalci tekoče sporazumevali v različnih jezikih teritorija.

Začnimo pri pregledu nemško govorečih društev, ki so bila starejša in tudi bolje organizirana. Ta društva, ki so delovala v Trstu v drugi polovici 19. stoletja, so bila številna in navedli bomo nam znane podatke. Po zgledu nemško govorečih pokrajin je tudi v Trstu delovalo telovadno in pevsko društvo, *Triester Turn und deutschen Gesang-Verein*, ki so ga ustanovili 12. aprila 1850.⁸ Društvo je nato spremenilo svoj namen, se preusmerilo v zborovsko petje in se preimenovalo v *Deutscher Männergesangsverein*, ki je štelo več kot 200 članov.⁹ Njihov repertoar je obsegal predvsem nemške skladatelje, pri tem pa so večkrat sodelovali z orkestrom društva *Società musicale* (Glasbeno društvo), ki je bilo – italijanskemu imenu navkljub – nemško usmerjeno. Podatki o *Società musicale* segajo v leto 1852, na začetku se je društvo predstavilo kot nadnacionalno, čeprav je bil glasbeni repertoar v glavnem nemški. Leta 1855 so prvič v Trstu izvajali Wagnerja,¹⁰ leta 1857 z novim statutom in novim vodstvom se je še bolj približalo nemško-avstrijski zapuščini, z namenom, da predstavi Tržačanom nemško *Kultur*. Glavni pobudnik te spremembe je bil violinist Julius Heller (Lehotta na Madžarskem, 1839 – Trst, 1901). Violino je študiral na dunajskem konservatoriju v razredu Georga Hellmesbergerja in po uspehih na Dunaju, v Benetkah, Milanu in Genovi se je leta 1858 ustalil v Trstu. Zasebno je poučeval violino in petje in deloval kot koncertni violinist, kot prva violina godalnega kvarteta, ki se je imenoval po njem,¹¹ kot orkestrski dirigent in umetniški vodja društva *Schillervereina*. To je leta 1859 in uradno 20. februarja 1860 postalo

8 De Lugnani, *La cultura tedesca a Trieste*, 24.

9 Ibid., 52; Guido Hermet, *La vita musicale a Trieste (1801–1944), con speciale riguardo alla musica vocale* (Trst: Archeografo triestino, 1947), 34. O letnici spremembe nomena de Lugnani in Hermet nista enotna, prva navaja leto 1853, drugi pa 1856.

10 De Lugnani, *La cultura tedesca a Trieste*, 53.

11 Hellerjev kvartet je bil zelo aktiven, saj so leta 1897 praznovali svoj 300. koncert znotraj *Schillervereina*. Stefano Crise, *Un silenzio cantato*, Hausmusik e scrittori nella Trieste asburgica (Varese: Zecchini, 2006), 25.

neposredni potomec *Società musicale*, prevzelo vso njeno materialno (pohištvo, inštrumente itd.) in nematerialno zapuščino in postalo eden glavnih pobudnikov glasbenih dogodkov v mestu. Kot nas opozarja Giuliana Novel, je bila nemška skupnost v Trstu finančno solidna, vendar ji pomanjkanje geografske bližine in demografska šibkost nista omogočali tako učinkovitega organiziranja pobud, kot sta jo v istih letih izvajali v mestu slovenska in italijanska komponenta.¹²

Druga glasbeno relevantna osebnost nemško govoreče skupnosti je Julius Kugy (1858–1944), vnuk Jovana Veselega Koseskega. Julius Kugy se je rodil leta 1858 v Gorici v narodnostno mešani družini. Oče je bil Korošec z originalnim priimkom Kogej, mati pa je bila hčerka pesnika Jovana Veselega Koseskega. Julius je odrasčal v večjezikovnem okolju in je že od mladih nog govoril vse štiri glavne jezike tedanje Gorice: slovensko, italijansko, nemško in furlansko. Obiskoval je nemško gimnazijo v Trstu, šolanje pa nadaljeval na dunajski univerzi, kjer je leta 1882 diplomiral iz prava. Po vrnitvi v Trst je prevzel upravljanje družinskega podjetja Pfeifer-Kugy, ki ga je ustanovil njegov oče Pavel. Podjetje se je ukvarjalo z uvozom olja, kave in eksotičnega sadja. Julius Kugy se je intenzivno in strastno ukvarjal z glasbo: znane so orgle, ki jih je podaril tržaški cerkvi mehitaristov pod pogojem, da jih lahko igra vse do smrti; ustanovil je *Coro Palestriniano*, torej zbor, ki je pel dela Perluigija Palestrine. V svojih spominih je Julius Kugy obeležil dogajanje v tržaškem *Schillervereinu* in takole opisal Hellerja:

Lahko bi dosegel svetovni sloves, če ne bi zanemarjal svoje čudovite tehnike. Bil je brihtnega razuma in živahnega duha, neverjetno kulturno razgledan, z obsežnim in poglobljenim znanjem, jasne in ostre presoje, dobro je poznal življenje in svet, pripravljen in samozavesten. Bil je talentiran Beethovnov interpret. Slišal sem skoraj vse velike violiniste našega časa, vendar me nihče od njih ni tako impresioniral kot Heller, ko je vodil Beethovnov kvartete in izvajal čudoviti Koncert za violino. Zadovoljen je bil s skromno funkcijo, ki jo je opravljal v Trstu, kjer je bil tisočkrat bolj sposoben kot ostali, ampak ljubi Bog mu je podelil sredstva, s katerimi bi se lahko povzpел do visokih vrhov. V nadaljevanju sem mu bil zelo blizu, pri njem sem se učil harmonije in bassa continua, z njim sem izvajal številne skladbe, tudi v Schillervereinu sem bil ob njem več desetletij, najprej kot svetnik, potem kot eden od treh upraviteljev, na

12 Giuliana Novel, »Associazioni musicali e orientamenti nazionali nella Venezia Giulia«, *Musica e storia* XII, št. 3 (2004): 535.

*začetku skromen in zadržan pred njegovo energijo in veličino, pozneje kot sodelavec vedno bolj gotov in sposoben.*¹³

Društvo *Schillerverein* je, pod Hellerjevim vodstvom, ponujalo mestu odmevna glasbena srečanja, ki so znatno bogatila mestno ponudbo. Ko je 19. maja 1861 cesar Franc Jožef prespal v miramarskem gradu, mu je *Schillerverein* priredil nočno serenado;¹⁴ 16. maja 1866 so pripravili v gledališču Mauroner tržaško praizvedbo oratorija *Paulus* Felixa Mendelssohna Bartholdyja,¹⁵ ki jo novinar takole opiše:

*S to prvo izvedbo [...] je društvo Schiller pokazalo, kako resno jemlje svoje poslanstvo: ponudilo je tukaj bivajočim Nemcem primerno in prefinjeno rekreacijo in se istočasno približalo tu prisotnim izobraženim meščanom vseh narodnosti.*¹⁶

Šestindvajsetega aprila 1867 je sledila izvedba Haydnovega *Die Schöpfung* v takrat najbolj elegantnem tržaškem gledališču Teatro Armonia,¹⁷ nato med letoma 1869 in 1870 številni Beethovnovi koncerti ob stoletnici skladateljevega rojstva. Heller je 13. februarja 1883 dirigiral v tržaškem gledališču Politeama Rossetti tržaško praizvedbo Beethovнове 9. *simfonije*. Koncert je bil tako uspešen, da so ga morali ponoviti. Podobne odmevne glasbene pobude so se mesečno zvrstile tudi v naslednjih letih, vendar njihova podrobna katalogizacija še čaka na svojega raziskovalca. Pomemben del *Schillervereina* je bil zbor *Gesangverein*, ki so ga ustanovili leta 1885 kot samostojno društvo, katerega predsednik je postal ameriški konzul v Trstu in eden prvih Beethovnovih biografov Alexander Wheelock Thayer (1817–

13 Julius Kugy, *La mia vita nel lavoro, per la musica, sui monti* (Bologna: Tamari, 1969), prev. Ervino Pocar, 22. V nadaljevanju Kugy opisuje dogajanje v *Schillervereinu* in nekatere izvedbe, ki so nanj naredile globok vtis.

14 Crise, *Un silenzio cantato*, 24.

15 Giuseppe Radole, *Ricerche sulla vita musicale a Trieste (1750–1950)* (Trieste: Italo Svevo, 1988), 151.

16 Ibid.

17 Kugy, ki je bil takrat devetletni deček, se tako spominja tega večera: »Bilo je v gledališču, kjer smo bili vsi v eni loži. Oče me je sicer pripravil, ampak se spomnim, da me je sveti odlomek iz Svetega Pisma 'Naj bo svetloba!' preplaval in bo ostal vklesan v večnost. Oče je bil vidno ganjen. Orkester so sestavljali profesionalci in dobri amaterji, zbor člani Società. Sopranski part nadangela Gabrijela je pela s svojim fascinantnim glasom gospodična Ricci: oblekla je sinjo, angelsko obleko in meni se je zdelo, kot da je ravno prišla iz raja. Bil je tudi čudovit tenorist, spomladni, doktor Gnesda in dober bas, Kitke, učenec ali posnemovalec Standigla. Mamo je očaral duet Adama in Eve in baritonist Giorgio von Zahony. V nas je dolgo živelo, to Stvarjenje.« Kugy, *La mia vita nel lavoro, per la musica, sui monti*, 209.

1897). Pri ustanovitvi moškega zbora je sodeloval Theodor (Teodoro) Smitt(h)er in ga dve leti tudi vodil.¹⁸ Konec maja 1889 je zbor sestavljalo 130 članov (47 sopranov, 31 altov, 19 tenorjev in 33 basov), ki so bili narodnostno mešani (pet odstotkov je bilo italijanskega jezika in kulture, preostalo pa Nemci, Avstrijci in Slovani).¹⁹

Tržaško društvo *Schillerverein* je večkrat sodelovalo s Slovenci, saj beležimo leta 1864 gostovanje moškega zbora iz Ljubljane,²⁰ veliki dobrodelni koncert, na katerem je z izvedbo Beethovnov *Fantazije* za klavir in orkester sodeloval ljubljanski pianist Josef Zöhrer,²¹ in sodelovanje s tolminsko primadono Gabrielo Mrak.²²

Med drugimi aktivnimi nemškimi društvi v Trstu gre omeniti še elitno društvo *Freundschaftsbund*, ki so ga ustanovili januarja 1851, in *Turnerverein Eintracht*, ustanovljeno leta 1864.²³ Z nemškim društvom *Eintracht* je sodeloval tudi Anton Hajdrih, ki se je leta 1873 preselil v Trst, kjer je sodeloval tudi s *Slovensko čitalnico*. Pri obeh je prirejal pevske večere in koncerte.

Po razpadu avstro-ogrskega cesarstva so vsa ta društva nehala delovati.

Slovanski del Trsta je, predvsem po letu 1848, doživel pravi razcvet. Oktobra 1848 se je pojavilo *Slavjansko društvo*, ki je pred dokončno ura-

18 Radole, *Ricerche sulla vita musicale a Trieste*, 150; Crise, *Un silenzio cantato*, 24. O Smitt(h)erju vemo zelo malo. V revijah *L'Italia musicale* in *L'artista* piše, da so v Zadru z dobrim uspehom izvajali njegovo opero *Giovanna di Napoli*. Anon., »Notizie«, *L'Italia musicale*, št. 10 (2. marec 1850): 39; Anon., »Zara«, *L'artista*, št. 17 (25. februar 1850), 63. Izvedba Smitterjeve opere v Zadru potrjuje, da so bile vezi italijansko govorečih krogov z istrskimi in dalmatinskimi mesti utrjene. V tržaškem Gledališkem muzeju Schmidl hranijo podatke, da je bil Smitter, po rodu iz nemških dežel, aktiven kot pevec in tudi kot dirigent in da je nenadoma umrl leta 1871.

19 Na podlagi dokumentov, ki jih hrani tržaški Gledališki muzej Schmidl, je podatke zbral in strnil Stefano Crise v *Un silenzio cantato*, 28.

20 Radole, *Ricerche sulla vita musicale a Trieste*, 150–1.

21 Ibid., 158. Prim. Jernej Weiss, »Musical performance activities of Josef Zöhrer at the Ljubljana Philharmonic Society«, *De Musica Disserenda* 18, št. 1–2 (2022): 167–95, <https://doi.org/10.3986/dmd18.1-2.04>.

22 Marta Filli, »Tolminski ustvarjalci in poustvarjalci prejšnjega časa«, *Primorska srečanja: revija za družboslovje in kulturo* 19, št. 172 (1995): 584–8. Nekaj več podatkov o gostovanju Mrakove v Trstu je možno dobiti v esejih: Luisa Antoni, »Trst (in Gorica) v blesteči luči trojezičnih operet«, v *Opereta med obema svetovnima vojnama*, ur. Jernej Weiss (Koper, Ljubljana: Založba Univerze na Primorskem, Festival Ljubljana, 2021), 522, <https://doi.org/10.26493/978-961-293-217-6.513-528>; in Luisa Antoni, »Trieste (e Gorizia) nella rutilante luce delle operette trilingui«, *Academia*, https://www.academia.edu/45530065/Trieste_e_Gorizia_nella_rutilante_luce_delle_operette_trilingui, 7–8.

23 De Lugnani, *La cultura tedesca a Trieste*, 44; Rieder, »Cosmopoliti sull'Adriatico«, 131–2; Riemann, *Die Deutschen in Triest*, 261.

dno ustanovitvijo imelo različna imena, in sicer *Slavjansko berilno društvo*, *Slavjanski zbor v Trstu* in *Književno-društveni zbor*. Bleiweisove *Novice* so o njem na kratko poročale in čestitale predsedniku Jovanu (Veselu) Koseskemu.²⁴ Šestega decembra 1848 je Jovan Vesel Koseski uradno odprl društveni sedež v palači Tergesteo po napevu, posvečenem cesarju. Leta 1888 Josip Apih takole opisuje delovanje društva:

*Nobeno društvo nemško in laško v Trstu ni brojilo toliko članov, nego »Slavjanski zbor«, kateri se je odlikoval tudi po množini duševnih vrlin, zbranih v njegovem kolu. Omejil pa ni delovanja svojega na Trst in Istro, nego stopil je v zvezo tudi s Hrvati na Hrvatskem in Dalmatinskem in poganjal se je tudi tam doli prav živahno za kooristi Avstrije in Slovanov.*²⁵

Slavjansko društvo je večkrat prirejalo ples in pustne veselice, ki so odjeknile celo v italijanskih krogih. V Trstu je bilo *Slavjansko društvo* pomemben motor vsega kulturno-družbenega delovanja in v njem so sodelovali tako Slovenci kot tudi Hrvati, Srbi, Čehi in Poljaki.

Ob koncu desetletja 1860–1870 se je avstrijska politika nekoliko omilila in omogočila nove oblike društvenega življenja, ki so se v glavnem oblikovale kot čitalniška društva. Pomemben košček te zgodovinske sestavljanke je tudi dejstvo, da se je v desetletju 1860–1870 dokončno oblikovala italijanska država, za pripadnost kateri so se zavzemali marsikateri italijanski krogi v Trstu in Gorici.²⁶ Novi avstrijski zakon je omogočal ne samo Slovincem, ampak tudi Italijanom, da so ustanavljali svoja društva, ki so bila v glavnem telovadna ali zborovska. Obenem pa se je v Trstu v tem obdobju nacionalno trenje med Slovenci in Italijani še zaostriilo: najhujša kriza je bila julija 1868, ko je t. i. okoličanski bataljon, ki so ga sestavljali predvsem Slovenci iz okoliških vasi, pri zatiranju italijanske manifestacije ubil dva udeležence.

Čitalniško gibanje je razširjalo in sooblikovalo narodno zavest in občutek narodne pripadnosti pri slovanskem delu prebivalstva. Prva čitalnica na celotnem slovenskem etničnem ozemlju je bila *Slavjanska narodna čit-*

24 Anon., »Novice iz Tersta«, *Novice*, 1. november 1848, 186. *Slavljansko društvo* je formalno preživelo do leta 1857. Več podatkov o delovanju slovenskih društev v Trstu je mogoče dobiti v: Robi Sturman, *Le associazioni e i giornali sloveni a Trieste dal 1848 al 1890* (Trst: Krožek za družbena vprašanja Virgil Šček, 1996).

25 Josip Apih, *Slovenci in leto 1848* (Ljubljana, Slovenska matica, 1888), 142.

26 Ennio Maserati, »Simbolismo e rituale nell'irredentismo adriatico«, v *Dal Litorale austriaco alla Venezia Giulia*, ur. Fulvio Slaimbeni (Udine: Del Bianco, 1991), 125.

talnica v Trstu.²⁷ V njenih prostorih so prirejali različne pobude, v katerih je imela glasba pomembno vlogo ali v obliki zborovskega petja ali v obliki plesa in glasbenih vložkov za igre.²⁸ Njen prvi vodja je bil Fran Levstik, ki se je leta 1861 preselil v Trst, pred tem je bil od leta 1858 učitelj pri številni plemiški družini skladatelja Miroslava Vilharja, spodbujevalca čitalniškega in taborskega gibanja na Slovenskem.²⁹

Veliko je bilo bolj ali manj odmevnih srečanj in manifestacij (*bésede*), kjer je imela glavni delež glasba, predvsem zborovska. Na sporedih najdemo imena takrat znanih zborovskih dirigentov: Ivan Dolinar (1840–1886), Ivan Piano (1830–1880), Jakob Čencur (1837–1888) itd. V teh letih se je mudil v Trstu tudi Čeh Jan Lego, pomembna narodnobuditeljska osebnost tako v Trstu kot Ljubljani.³⁰ V letih 1860–1862 je Lego v Trstu vodil zbor, ki je sodeloval na srečanjih v *Slavjanski čitalnici*.

Takoj za *Slavjansko čitalnico* so nastale še kmečke čitalnice: čitalnice pri Sv. Ivanu, v Barkovljah, Rocolu, Škednju in Kolonji. Prva od njih pa je bila rojanska čitalnica, katere člani so se zavzemali za organizacijo tabora, ki bi potekal pri Fernetičih. Člani čitalnice so se prvič zbrali 25. aprila 1869 in ustanovili pripravljalni odbor za tržaški tabor. Oblasti niso izdale dovoljenja in tako so se Tržačani povezali z Goričani in pomagali pri prirejanju sežanskega tabora;³¹ in prav v prostorih rojanske čitalnice se je pripravljalni odbor odločal o sežanskem taboru.³²

27 Lavo Čermelj, »Slavjanska čitalnica v Trstu v letih 1865–1876«, *Jadranski koledar* (1959): 97–102.

28 Apih, *Slovinci in leto 1848*, 323. Prim. tudi: Filibert Benedetič, »Il teatro sloveno«, v *Enciclopedia monografica del Friuli Venezia Giulia* 3, 4. del, ur. Domenico Cerro-ni Cadoresi in Cesare Russo (Udine, Istituto per l'Enciclopedia del Friuli – Venezia Giulia, 1971), 2117–40.

29 »Ko je Vilhar leta 1848 ustanovil v Senožecah narodno stražo in ji sam stopil na čelo, se je temu ljudstvu približal. Postal je nekakšen narodni graščak.« Mirjana Turel, *Miroslav Vilhar* (Ljubljana: DSS, 1963), 12. Marušič nas tudi opozarja, da je bil Vilhar glavni organizator pivškega tabora; prim.: Branko Marušič, »Primorski tabori (1868–1871)«, *Goriški letnik: zbornik goriškega muzeja* 1 (1974): 51–67.

30 Legovo vlogo pri glasbenem razvoju na Tržaškem bi bilo treba še dodatno raziskati. Z Janom Legom se je podrobneje ukvarjal Anton Aškerc: Anton Aškerc, »Jan Lego, ob sedemdeset letnici njegovega rojstnega dne«, *Ljubljanski zvon* 23, št. 11 (1903): 616–20.

31 Branko Marušič, »Sežanski tabor 29. maja 1870«, *Ob stoletnici sežanskega tabora 1870–1970* (Sežana: Pripravljalni odbor za proslavo stoletnice tabora, 1970).

32 O tem piše podrobneje Janez Kramar, *Prvi tabor v Istri* (Koper: Komisija za zgodovino pri pripravljalnem odboru za proslavo 100-letnice tabora v Kubeđu, 1970).

Leta 1869 je imela več kot polovica čitalnic sedež na Primorskem. Imele so predvsem kulturnodruštvene namene, medtem ko so imeli tabori politične cilje. Tabori so bili veliki ljudski prazniki, odmori med posameznimi govorniki so bili največkrat efektно organizirani, saj so ob drugih točkah nastopali zbori ali godbe. Ob koncu slavja se ljudje niso razhajali in so pogosto peli, godbe so igrale in včasih je bil tudi ples. Vsak tabor je imel eno ali več glasbenih točk, zborovskih, godbeniških in tamburaških.

Prvi primorski tabor je bil v Šempasu 18. oktobra 1868. Udeležilo se ga je kakih 200 Tržačanov; na Tržaškem so namreč tamkajšnji voditelji pozvali k prisotnosti. Franc Cegnar je npr. na otvoritvi čitalnice v Barkovljah pozval prisotne, da »*bodo dokazali, da so vredni svobode ter da se hočejo zediniti in braniti svojo narodnost in svoje pravice*«. ³³

Tržaški Slovenci so bili prisotni na različnih taborih: Boljunčani in Bazovci so bili gotovo 9. maja 1869 na taboru na Kalcu. ³⁴ Tudi *Slovenski narod* (20. maja 1869) je poročal o tržaški udeležbi in omenjal, da so imeli na klubke pripet napis »*Tr. Primorci*«. Ravno tako so bili številni na taboru v Sezani. ³⁵

Obdobje taborov pomeni na Tržaškem in Goriškem predvsem razširjanje nacionalne zavesti, na podlagi katere se lahko kulturno-umetniška-glasbena dejavnost razmahne vse do prvih desetletij novega stoletja. Po prvi zagnanosti, ki je sledila revolucionarnemu letu prebujenja narodov, so politične spremembe zavirale uspešno čitalniško delovanje.

Konec 80. let sta se slovenska oz. slovanska prisotnost in delovanje v mestu bistveno okrepila, tako gospodarsko kot kulturno. ³⁶ Začela so se pojavljati kulturna društva, zbori so se ustanavljali tudi kot samostojna telesa, sledile so godbe in tamburaške skupine. ³⁷ Med letoma 1860 do prve sve-

33 Samo Pahor, »Nastanek in vzpon kmečkih čitalnic v tržaški okolici«, *Jadranski kole-dar* 1968 (1968): 123–30.

34 Ivo Jelerčič, *Pevsko izročilo Primorske* (Trst: ZTT, 1980).

35 Za podrobnejši pregled glasbenega delovanja taborov glej Luisa Antoni, »Tabori na Primorskem«, *Academia*, https://www.academia.edu/42913345/Tabori_na_Primorskem.

36 Leta 1901 in 1905 sta bili ustanovljeni Ljubljanska banka, na osnovi kapitala praške Žyvnostenske banke, in Jadranska banka s hrvaškim kapitalom. Milan Pahor, *Slovensko denarništvo v Trstu* (Trst: ZTT, 1989), in Marina Cattaruzza, »Sloveni e italiani a Trieste: la formazione dell'identità nazionale«, *Clio. Rivista trimestrale di studi storici* 25, št. 1 (1989): 27–58.

37 Seznam in opis slovenskih društev je objavljen v različnih člankih: Lejla Sancin-Reharjeva, »Slovenske organizacije«, v *Prosvetni zbornik 1868–1968* (Trst: Slovenska prosvetna zveza, 1970), 249–323; Nadja Kriščak, »Slovenska pesem je večna«, v *Prosvetni zbornik 1868–1968* (Trst: Slovenska prosvetna zveza, 1970), 32–51; že omenje-

tovne vojne so Slovenci na Tržaškem ustanovili približno 350 društev.³⁸ Na začetku novega stoletja so nastajale najpomembnejše kulturne ustanove in zgradbe, in sicer *Narodni dom*, *Dramatično društvo* in *Glasbena matica*. Vse to pa je nedvomno sad taborniške in čitalniške setve, vendar so kulturno in glasbeno vrvenje Slovencev in Slovanov v Trstu zatirala, predvsem po prvi svetovni vojni, nacionalna trenja, ki so se že v zgodnjih 20. letih 20. stoletja izrodila v uničujoči fašistični teror.

Povojno zgodovinopisje v italijanščini je klišejsko označilo mesto Trst kot trgovsko mesto, ki se ni zanimalo za nič drugega kot dobiček. V osemdesetih letih prejšnjega stoletja pa so podrobnejše raziskave izpodbile take poglede in ponudile bolj širokokotno stališče, ki je raziskalo tudi kulturne, gledališke in glasbene potrebe novih priseljencev. Kot pravilno opozarja Antonio Trampus, je

*prva generacija priseljenih trgovcev [...] v Trst prišla intelektualno že formirana in iz svojih izvornih krajev s sabo prinesla ne samo energijo in ambicijo, ampak tudi ideje in kulturo.*³⁹

Posebno zanimiva in zelo malo raziskana so redna ljubiteljska glasbena srečanja, ki so se dogajala v zasebnih domovih premožnejših meščanov, npr. družin Brunner, Pollitzer,⁴⁰ Veneziani, Morway, Ralli, Nazor, Hummel, Bazzoni, Glanzmann, Oblaser, Revoltella, Hosak, Pitteri, Caccia, Parisi, Grablovitz, Weiselberg⁴¹ itd. Viri navajajo, da so ljubiteljske družinske orkestre, ki so se srečevali na teh domovih, vodili Aurelio Donci-

ni Sturman, *Le associazioni e i giornali sloveni*; Boris Kuret in Salvator Žitko, *Zastava, sveta bodi ti nam vez. Društveni prapori na Tržaškem in v Istri pred prvo svetovno vojno* (Devin, NŠK in Pokrajinski muzej, 1997); in še Jelerčič, *Pevsko izročilo Primorske*.

38 Aleksej Kalc, »Forme organizzative degli sloveni a Trieste nel periodo della loro ascesa sociale e nazionale«, v *Umetnostni izraz ob nacionalnem vprašanju / L'espressione artistica e la questione nazionale*, ur. Aleksander Rojc (Trst: Glasbena matica Trst, 2014), 41–66.

39 Antonio Trampus, »Gli interessi teatrali e musicali di F. E. J. Baraux e la cultura triestina tra Sette e Ottocento«, v *La Civica Cappella di San Giusto, 450 anni di musica a Trieste 1538–1988*, ur. Fulvio Salimbeni (Trst: Comitato Cappella Civica, 1989), 202.

40 O srečanjih pri Pollitzerjevih poroča Federica Vetta v svojem članku: »Mecenatismo e associazionismo a Trieste«, v *Progetto Vienna-Trieste: itinerari culturali a confronto*, ur. Marisa Pallini (Trieste: Associazione Italia-Austria, 1991), 89–101.

41 Življenje v Weiselbergovi hiši je opisala Fausta Cialente v svoji knjigi *Štiri dekleta Weiselberg* (Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1978); tudi Crise posveča Weiselbergu celo poglavje. Stefano Crise, *La divina ispirazione, l'educazione musicale del popolo nella Trieste asburgica* (Varese: Zecchini editore, 2006), 69–71.

ch (1867–1944), Carlo Luzzato, Cesare Cavalieri, Antonio Rupnik,⁴² Adelchi Cremaschi idr., v orkestrih pa so občasno in po potrebi sodelovali profesionalni glasbeniki. Muzicirali so tudi v Vili Murat, kjer je med letoma 1816 in 1820 živel Elisa Baciocchi, Napoleonova sestra. V obdobju svoje tržaške rezidence je Elisa Baciocchi prirejala številne sprejeme, na katere je vabila umetnike, glasbenike, intelektualce, trgovce in plemiče.⁴³ Leta 1816 je v Trst pripotoval in tu ostal med 30. avgustom in 16. oktobrom Niccolò Paganini, kot prijatelj in gost trgovca iz Genove Agostina Samenga (1771–c. 1837), ki se je ob koncu 18. stoletja preselil v Trst.⁴⁴ V tem svojem tržaškem obdobju se je Paganini verjetno bolj ali manj tajno družil z Eliso Baciocchi, ki jo je poznal (in s katero ga je verjetno vezalo nežno prijateljstvo) že od njenegega obdobja v mestu Lucca. Ker pa je Paganini iz Trsta odpotoval na Dunaj, sta se diskretno družila, da ne bi vzbudila neprijetne pozornosti avstrijskih oblasti.

Seznam tržaških italijansko govorečih društev je zelo bogat, a neraziskan. Med temi društvi je bila glasbeno najbolj poznana in dejavna *Società filarmonico-drammatica*, ustanovljena 22. novembra 1829, ki je delovala do leta 1925.⁴⁵

Prispevek želimo skleniti z opisom dveh dogodkov, iz katerih je razvidno, da je bila glasba tudi v italijanskih krogih namenjena utrjevanju in potrjevanju lastne narodne zavesti, predvsem pa uveljavljanju iredentističnih načel.

Med letoma 1859 in 1903 so v Gledališčih Mauroner in Rossetti večkrat uprizorili Verdijevo opero *Ernani* (vemo, da je Verdi pomenil za italijanske pripadnike veliko, saj je že njegov priimek akronim za Vittorio Emanuele Re D'Italia – Vittorio Emanuele Kralj Italije). Poleg tega so nekatere arije in zbori postali simbol upora proti avstro-ogrski monarhiji: med temi tudi »Si

42 O Rupniku imamo zelo malo podatkov, o njegovem poustvarjalnem delu je mogoče dobiti nekaj več podatkov v članku o opereti v Trstu: Antoni, »Trst (in Gorica) v blesteči luči trojezičnih operet«, 523.

43 Radole, *Ricerche sulla vita musicale a Trieste*, 29–33; Alessia Rosolen, *Elisa Bonaparte, la storia sconosciuta della Trieste francese* (Trieste: APS comunicazioni editore, 2017), 69.

44 Margherita Canale, »Influenze classiche nella musica strumentale da camera a Trieste tra Settecento e Ottocento«, v *Itinerari del classicismo musicale, Trieste e la Mitteleuropa*, ur. Ivano Cavallini (Lucca: Libreria Musicale Italiana Editrice, 1992), 105–22; Rosolen, *Elisa Bonaparte*, 70.

45 Ob 50. obletnici je Francesco Hermet v anonimni obliki pripravil svoje spomine na *Società filarmonico-drammatica* in tako zapustil bogat zapis o delovanju in članih, ki so sodelovali s *Società*. Hermetovi spomini so izšli ob 55. obletnici.

ridesti il Leon di Castiglia» iz opere *Ernani*, ki je bil pravi klic k uporabi, k vstaji. Nazadnje, 26. maja 1903, so preplavili gledališče s tisočnimi tribarvnimi lističi (zelena, bela, rdeča, to so barve italijanske zastave). Po tem podvigu je bila opera v Trstu trajno prepovedana.⁴⁶

Tako kot so to delali slovanski krogi, so tudi italijanski krogi imeli stike s sorodnimi društvi v Istri (ne nazadnje ne gre pozabiti, da je leta 1903 Glasbeni licej – predhodnik današnjega konservatorija – dobil ime po Giuseppeju Tartiniju, da bi s to potezo potrdili in utrdili italijanskost Trsta). Osemindvajsetega junija 1885 je eno od društev, ki je delovalo v Trstu, tj. Corale degli allievi Sinico (Zborovsko združenje učencev Sinica), organiziralo koncert v Izoli (mestu, ki je danes del Slovenije). Ta koncert se je s pomočjo drugih društev spremenil v impozanten shod za utrditev in prepričano potrditev italijanskega čutenja: zapeli so (z občinstvom vred) Verdijev *Va' pensiero*, Garibaldijevo, Mamelijevo himno in še druge podobne. Dan po tem shodu so avstrijske oblasti aretirale predsednika društva Giuseppeja Bratosa in njegove kolege ter društvo tri dni zatem razpusile.⁴⁷

Kot je bilo v teh letih že večkrat izpostavljeno, dejansko glasbeno dogajanje v Trstu v 19. in 20. stoletju čaka še na poglobljene raziskave. S to želimo narediti prve korake v tej smeri in prav prihodnje nam bodo lahko razkrile pravo sliko vrvenja in živahnega kulturnega in glasbenega življenja v mestu, ki je bilo do leta 1918 najpomembnejše (in edino) avstro-ogrsko pristanišče.

Bibliografija

Literatura

- Antoni, Luisa. »Tabori na Primorskem«. *Academia*. https://www.academia.edu/42913345/Tabori_na_Primorskem.
- Antoni, Luisa. »Trieste (e Gorizia) nella rutilante luce delle operette trilingui«. *Academia*. https://www.academia.edu/45530065/Trieste_e_Gorizia_nella_rutilante_luce_delle_operette_trilingui.
- Antoni, Luisa. »Trst (in Gorica) v blesteči luči trojezičnih operet«. V *Opereta med obema svetovnima vojnama*, urednik Jernej Weiss, 513–28. Koper, Ljubljana: Založba Univerze na Primorskem, Festival Ljubljana, 2021. <https://doi.org/10.26493/978-961-293-217-6.513-528>.

46 Maserati, »Simbolismo e rituale nell'irredentismo adriatico«, 147.

47 Ibid., 149.

- Apih, Josip. *Slovinci in leto 1848*. Ljubljana, Slovenska matica, 1888.
- Benedetič, Filibert. »Il teatro sloveno«. V *Enciclopedia monografica del Friuli Venezia Giulia* 3, 4. del, urednik Domenico Cerroni Cadoresi in Cesare Russo, 2117–40. Udine, Istituto per l'Enciclopedia del Friuli – Venezia Giulia, 1971.
- Canale, Margherita. »Influenze classiche nella musica strumentale da camera a Trieste tra Settecento e Ottocento«. V *Itinerari del classicismo musicale, Trieste e la Mitteleuropa*, urednik Ivano Cavallini, 105–22. Lucca: Libreria Musicale Italiana Editrice, 1992.
- Crise, Stefano. *Un silenzio cantato*, Hausmusik e scrittori nella Trieste asburgica. Varese: Zecchini, 2006.
- De Lugnani, Silvana. *La cultura tedesca*. Trst: Edizioni Italo Svevo, 1986.
- [Hermet, Francesco]. *Memorie*. Trst: Società filarmonico-drammatica, 1884.
- Hermet, Guido. *La vita musicale a Trieste (1801–1944), con speciale riguardo alla musica vocale*. Trst: Archeografo triestino, 1947.
- Jelerčič, Ivo. *Pevsko izročilo Primorske*. Trst: ZTT, 1980.
- Kalc, Aleksej. »Forme organizzative degli sloveni a Trieste nel periodo della loro ascesa sociale e nazionale«. V *Umetnostni izraz ob nacionalnem vprašanju / L'espressione artistica e la questione nazionale*, urednik Aleksander Rojc, 41–66. Trst: Glasbena matica Trst, 2014.
- Kramar, Janez. *Prvi tabor v Istri*. Koper: Komisija za zgodovino pri pripravljalnem odboru za proslavo 100-letnice tabora v Kubeđu, 1970.
- Kriščak, Nadja. »Slovenska pesem je večna«. V *Prosvetni zbornik 1868–1968*, 32–51. Trst: Slovenska prosvetna zveza, 1970.
- Kugy, Julius. *La mia vita nel lavoro, per la musica, sui monti*. Prevedel Ervino Pocar. Bologna: Tamari, 1969.
- Kuret, Boris in Salvator Žitko. *Zastava, sveta bodi ti nam vez. Društveni prapori na Tržaškem in v Istri pred prvo svetovno vojno*. Devin, NŠK in Pokrajinski muzej, 1997.
- Marušič, Branko. »Sežanski tabor 29. maja 1870«. *Ob stoletnici sežanskega tabora 1870–1970*, 5–16. Sežana: Pripravljalni odbor za proslavo stoletnice tabora, 1970.
- Maserati, Ennio. »Simbolismo e rituale nell'irredentismo adriatico«. V *Dal Litorale austriaco alla Venezia Giulia*, urednik Fulvio Salimbeni, 125–50. Udine: Del Bianco, 1991.
- Milossevich, Giorgio in Marisa Bianco Fiorin. *I Serbi a Trieste: storia, religione, arte*. Udine: Istituto per l'enciclopedia del Friuli-Venezia Giulia, 1978.

- Murkovic, J. C. Damir, ur. *I Croati a Trieste*. Trst: Comunità croata di Trieste, 2007.
- Negrelli, Giorgio ur., *La Favilla (1836–1846)*. Verona: Del Bianco Editore, 1985.
- Pahor, Milan. *Slovensko denarništvo v Trstu*. Trst: ZTT, 1989.
- Pahor, Milan. *Slavjanska sloga. Slovenci in Hrvati v Trstu. Od avstroogrške monarhije do italijanske republike 1848–1954*. Trst: Založništvo tržaškega tiska, 2004.
- Pirjevec, Jože. »Trst je naš!«, *boj Slovencev za morje (1848–1954)*. Ljubljana: Nova revija, 2007.
- Radole, Giuseppe. *Ricerche sulla vita musicale a Trieste (1750–1950)*. Trieste: Italo Svevo, 1988.
- Riemann, Reinhard. »Die Deutschen in Triest 1880–1920: das Verhältnis der deutschen Bevölkerung in der Adriastadt zu Italienern und Slowenen vom Beginn der nationalpolitischen Auseinandersetzungen bis zur Eingliederung der Stadt in das Königreich Italien«. Diss., Karl-Franzens-Universität Graz, 2017.
- Rosolen, Alessia. *Elisa Bonaparte, la storia sconosciuta della Trieste francese*. Trieste: APS comunicazioni editore, 2017.
- Sancin–Reharjeva, Lejla. »Slovenske organizacije«. V *Prosvetni zbornik 1868–1968*, 249–323. Trst: Slovenska prosvetna zveza, 1970.
- Sturman, Robi. *Le associazioni e i giornali sloveni a Trieste dal 1848 al 1890*. Trst: Krožek za družbena vprašanja Virgil Šček, 1996.
- Todorović, Suzana. *Narečna raznolikost v okolici Kopra. Dekani, Hrvatini, Škofije*. Koper: Libris, 2017.
- Trampus, Antonio. »Gli interessi teatrali e musicali di F. E. J. Baraux e la cultura triestina tra Sette e Ottocento«. V *La Civica Cappella di San Giusto, 450 anni di musica a Trieste 1538–1988*, urednik Fulvio Salimbeni, 199–211. Trst: Comitato Cappella Civica, 1989.
- Turel, Mirjana. *Miroslav Vilhar*. Ljubljana: DSS, 1963.
- Vetta, Federica. »Mecenatismo e associazionismo a Trieste«. V *Progetto Viena-Trieste: itinerari culturali a confronto*, urednica Marisa Pallini, 89–101. Trieste: Associazione Italia-Austria, 1991.

Periodika

- Anon. »Zara«. *L'artista*, št. 17 (25. februar 1850), 63.
- Anon. »Novice iz Tersta«. *Novice*, 1. november 1848, 186.

- Anon. »Notizie«. *L'Italia musicale*, št. 10 (2. marec 1850): 39.
- Aškerc, Anton. »Jan Lego, ob sedemdeset letnici njegovega rojstnega dne«. *Ljubljanski zvon* 23, št. 11 (1903): 616–20.
- Cattaruzza, Marina. »Sloveni e italiani a Trieste: la formazione dell'identità nazionale«. *Clio. Rivista trimestrale di studi storici* 25, št. 1 (1989): 27–58.
- Čermelj, Lavo. »Slavjanska čitalnica v Trstu v letih 1865–1876«. *Jadranski koledar* (1959): 97–102.
- Filli, Marta. »Tolminski ustvarjalci in poustvarjalci prejšnjega časa«. *Primorska srečanja: revija za družboslovje in kulturo* 19, št. 172 (1995): 584–8.
- Marušič, Branko. »Primorski tabori (1868–1871)«. *Goriški letnik: zbornik goriškega muzeja* 1 (1974): 51–67.
- Novel, Giuliana. »Associazioni musicali e orientamenti nazionali nella Venezia Giulia«. *Musica e storia* XII, št. 3 (2004): 531–43.
- Pahor, Samo. »Nastanek in vzpon kmečkih čitalnic v tržaški okolici«. *Jadranski koledar* 1968 (1968): 123–30.
- Rieder, Maximiliane. »Cosmopoliti sull'Adriatico. Mercanti ed industriali tedeschi a Venezia e Trieste«. *Qualestoria*, no. 1 (2010): 99–133.
- Todorović, Suzana. »Istrobeneščina med pripadniki italijanske narodne manjšine v slovenski Istri«. *Razprave in gradivo – Inštitut za narodnostna vprašanja*, št. 87 (2021): 211–31.
- Weiss, Jernej. »Musical performance activities of Josef Zöhrer at the Ljubljana Philharmonic Society«. *De Musica Disserenda* 18, št. 1–2 (2022): 167–95. <https://doi.org/10.3986/dmd18.1-2.04>.